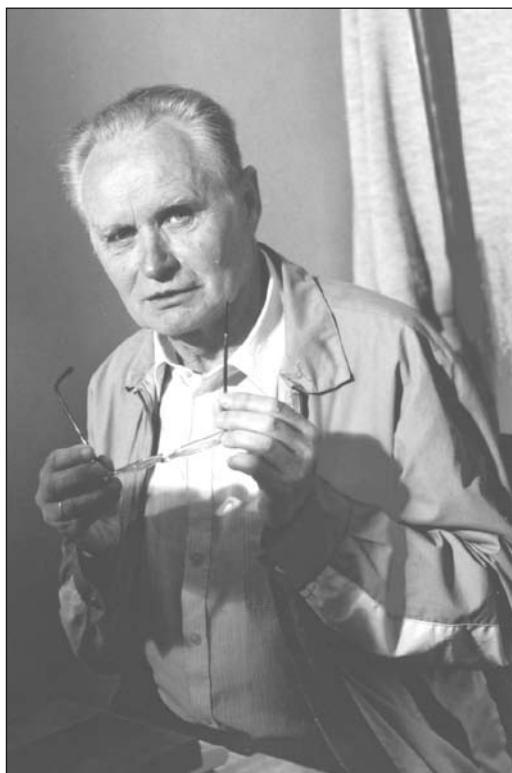

Į SUKAKTĮ – SU MILŽINIŠKU KNYGŲ KALNU

Konstantui Algirdui Aleksynui – 70

Leonardas Sauka

Tyliai, gražiai, be kontraversiškų išpuolių per konferencijas ar spaudą, kasmet įsiliesia į Lietuvos kultūrinį gyvenimą knyga po knygos, kruopščiai Kosto peržiūrėtos, sutvarkytos, jo rankų ir širdies sušildytos. Knygos tarsi skaičiuoja jo metus: šiandieną tokių septyniasdešimt (o gal ir daugiau) sugulė į lentynas. Nebuvo ir nėra mūsų krašte kito žmogaus, kurio žvilgsnis būtų persmelkęs šitiek lietuvių tautosakos veikalų prieš jiems išvystant pasaulį. Vargu ar rastume kitose šalyse tokių pasišventėlių.

Jo gyvenimo kelias nedaug vingiavo, kol pasuko į tautosakos dirvonus. Bet įbridęs į šią daugybės darbų klampynę, jau nebandė plasnoti į lengvesnę buveinę. 1959 m. baigęs lituanistikos studijas Vilniaus universitete, iš karto pradėjo dirbti Lietuvių kalbos ir literatūros instituto (dabar – Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas) Tautosakos sektoriuje. Prasidėjo kasdieniai vaikščiojimai į institutą, įsikūrusį buvusiuose Petro Vileišio rūmuose, kuriuos gaubė ypatinga aura, sklindanti nuo amžiaus pradžioje čia vykusių renginių, slypinčių Lietuvių mokslo draugijos turtų, nuo rūmuose gyvenusių, dirbusių ar viešėjusių asmenybių, kaip antai Jonas Basanavičius, Juozas Balčikonis, Jonas Balys, kitų, kurie tuo metu dar čia užeidavo, pavyzdžiui, Zenonas Slaviūnas, Jadvyga Čiurlionytė, Rapolas Mackonis, Kazys Boruta. Naujai atėjusiam nedrašiam filologui, linkusiam į kalbos dalykus, susivokti to meto lietuvių tautosakos uždaviniuose padėjo institute dirbantys, ilgainiui išgarsėję vadovai ar bendradarbiai: Antanas Mockus, Ambraziejus Jonynas, Kazys Grigas, Pranė Jokimaitienė, Bronė Kazlauskienė ir daugelis kitų.

Jaunojo Kosto tautosakinė veikla prasidėjo nuo kelių darbo krypčių. Viena jų – šventa kiekvieno tautosakininko pareiga tvarkyti ir turtinti Lietuvių tautosakos rankraštyną. Dar būdamas studentas, jis ateidavo čia padirbėti: pildydamas korteles, padėjo kurti Lietuvių liaudies dainų katalogą. Vėliau rūpinosi senaisiais rinkiniais, ypač tais, kurie, laiku neprižiūrėti, galėjo pražūti. Jo dėka į Lietuvių tautosakos rankraštyną pateko gausus Zenono Slaviūno asmeninis archyvas. Jis peržiūrėjo ir parengė perduoti institutui gausią medžiagą, kurią per visą gyvenimą sukaupe tautosakos rinkėjas, galima sakyti, profesionalas Jurgis Dovydaitis.

Ypač daug Kostas Aleksynas nuveikė gausindamas tautosakos rankraštyną. Dalyvavo daugybėje kolektyvinių ekspedicijų, o ir šiaip savo iniciatyva išvažinėjo Lietuvą skersai ir išilgai, sudarė daugiau kaip keturiasdešimt rinkinių. Po keletą – iš gimtųjų Prienų apylinkių (1961, 1987, 1989, 1994), iš seniai įsigyvento Vilniaus (1968, 1988, 1989, 1990, 1991, 1992, 1999), po du tris rinkinius iš Biržų (1966, 1986, 1987), Lazdijų (1990, 2003), Trakų (1990, 1996) krašto, po vieną – iš Kalvarijos (1962), Utenos (1963), Mažeikių (1964), Zarasų (1968), Skuodo (1969), Gervėčių (1970), Molėtų (1987), Kėdainių (1989), Punsko (1989), Kauno (1989), Šakių (1989), Ukmergės (1993), Pakruojo (1996), Merkinės (2000–2001) apylinkių. Vien dainų jo užrašyta apie 3800, o rinkta ir kitų rūšių, žanrų tautosaka. Kostas geba prakalbinti ir labai uždarus pateikėjus, sužadina jų norą atverti širdį. Ne vienas jų ir vėliau randa progų papildyti savo išsakytą, išdainuotą kraitį pirmąkart neprisimintais, nespėtais perteikti kūriniais.

Tarp visos Kosto surinktos tautosakos išskirtinė vieta tenka karo bei pokario rezistencinėms ir tremties dainoms. Per keliolika metų visu ryškumu iškilęs šis lietuvių tautosakos fenomenas yra daugeliui tautų nuostabą keliantis dalykas. O kad jis taip ryškiai atsiskleidė – didžiulis ir Kosto nuopelnas. Jo entuziazmu sukaupti kuo daugiau šios tematikos kūrinių užsikrėtė ir buvę tų kovų dalyviai, jų artimieji, studentai, mokytojai, kiti talkininkai. Rinkti buvo nelengva: praėjo keli dešimtmečiai prievartinės tylos, ši poezija buvo persekiojama. O tautosaka gyva tik nuolatos ją

kartojant. Ir vis dėlto įvyko vos ne stebuklas. Beveik tuščioje vietoje per keliolika metų į Lietuvių tautosakos rankraštyną pateko apie 6000 šių dainų, iš jų arti pusės – užrašyta Kosto Aleksyno. Artimai bendraudamas su pateikėjais, jis išgirdo ir užfiksavo dramatiškų, tragiškų istorijų, skausmingų situacijų, susijusių su šių kūrinių atsiradimu, gyvavimu. Tai – brangi medžiaga, dainuotų dainų iškalbingas kontekstas.

Šiai kūrybai skyręs labai didelį dėmesį, jis ėmėsi uždavinio grąžinti Lietuvos žmonėms, ypač jaunajai kartai, tą ne taip senų, okupacinio laikotarpio įvykių ir išgyvenimų prisodrintą, išties patriotinį tautosakos puslapį.

Iš pradžių pradėta nuo ne itin didelių leidinių. 1990 m. jis parengė rinkinį „Išplėšė man laisvę brangiausia: Tremtinių dainos“, o šimtmečio pabaigoje pasirodė ir knyga „Palinko liepa šalia kelio: Partizanų dainos“ (1998). Tai buvo pirmosios kregždės, pranašaujančios būsimą proveržį šiame kelyje. Ir štai dabar saulės šviesą išvydo naujas „Lietuvių liaudies dainyno“ tomas – penktoji karinių-istorinių dainų knyga. Tai – Antrojo pasaulinio karo ir pokario dainos. Šia knyga pristatoma 280 dainų tipų, jiems atstovauja 410 tekstų, atrinktų iš 3400 variantų. Visi jie buvo šimtus kartų nagrinėti, gretinti, aprašyti, sudarytojo sūriu prakaitu laistyti, kentėte iškentėti. Problemų buvo daug ir visokių. Pavyzdžiui, reikėjo įminti autentiškumo ir autorystės mįsles. Labai nelengva nustatyti, kas yra vienos ar kitos dainos pirmasis kūrėjas. Žmonių aiškinių esama prieštarų. Sakykim, dainos „Pavasarių paukščiai į tėviškę grįžta“, pasak Kosto Aleksyno, žinomos dvi atsiradimo versijos. Pirmoji – ją sukūrusi Ukmergės mokytoja Jadvyga Lisauskienė, 1946 m. rudenį NKVD suimta kartu su būriu gimnazistų, mokytojų seminarijos auklėtinių bei dėstytojų. „Perpildytoje kameroje, klausantis likimo draugėms, ji ir sukūrė minimą eilėrašį, kuris greitai virto daina ir, tyliai niūniuojamas, sušvelnindavo kamerų niūrumą. Tuo tarpu šią dainą pateikęs V. Petkus teigia, jog dainą sukūręs „kalinys, prieš karą Alytuje vadovavęs kariuomenės pulko orkestrui“, ir jo padainuotasis variantas (379) esąs pirminis.“*

O dainos „Prabilkite, žvaigždės auksinės“ nurodomi bent keturi autoriai**. Taigi didžiulė atsakomybė užguldavo sudarytoją rašant komentarus. Tai tik vienas iš nesuskaičiuojamų sunkumų, išskylančių rengiant tokį leidinį. Laimė, pirmą kartą tiek daug pagelbėjo modernioji technika – visa medžiaga Kosto buvo įvesta į elektronines laikmenas!

Minėtoji knyga – viena pateikiamos kūrybos dalis. Kita bus skirta partizanų dainoms. Jų taip pat nekantriai laukiama ir pagrįstai tikimasi, kad abu šie „Dainyno“ tomai taps Europos (ir ne tik jos) tautosakininkų ir platesnės visuomenės dėmesio vertu langu į lietuvių tautos išgyvenimus ir kūrybingumą.

Prie „Lietuvių liaudies dainyno“, fundamentalaus leidinio, praskleidžiančio visos tautos dainų kūrybos platumas ir gelmes (pirmasis tomas pasirodė 1980 m., o dabar jau devynioliktasis nudžiugino skaitytojus), Kostas triūsia negailėdamas

* *Kostas Aleksynas*. Antrojo pasaulinio karo ir pokario dainos. – Lietuvių liaudies dainynas, t. XIX: Karinės-istorinės dainos, [kn.] 4. Parengė Kostas Aleksynas; melodijas parengė Živilė Ramoškaitė. Vilnius, 2005, p. 47.

** Žr. ten pat.

savęs, kruopščiai ir atsakingai palydi kiekvieną naują gimimą į viešumą. Pagal jo sumanytus dainų tekstų kalbinio redagavimo nuostatus parengti visi tomai. Daugiau kaip ketvirtį amžiaus remtasi jo didele kalbininko, tekstologo patirtimi. „Dainyno“, šio milžiniškos vertės veikalas, tomai – sistemingi dainų tipų, versijų, variantų grupių ryškiausių tekstų sąvadaai, palydimi kryptingai modeliuotų variantų aprašų, – iš karto ir kalbiniu tekstologiniu atžvilgiu buvo pastūmėti ir judėjo aiškiu pagrįstu keliu, nenuklysdami į šalikeles, visų pirma dėl Kosto rūpestingos priežiūros. Labai norėtųsi palinkėti, kad ir tolesnė tomų virtinė būtų jo prižiūrima!

Dirbti su kitų tautosakininkų veikalais, juos redaguoti, taip pat tekstologiškai tvarkyti spaudai ruošiamus tautosakos kūrinius, rengti jų aiškinamuosius žodynus ir t. t. Kostui teko nuo pirmojo darbo institute dešimtmečio. Pradėta talkinti jau rengiant penkių tomų antologiją „Lietuvių tautosaka“ (1962–1968), „Lietuvių tautosakos apybraižą“ (1963), „Literatūros ir kalbos“ tautosakinius tomus (pvz., 9 t. – 1968, 11 t. – 1971). Visa kalbinio redagavimo atsakomybė jam teko leidžiant Mečislavo Davainio-Silvestraičio rinkinį „Pasakos. Sakmės. Oracijos“ (parengė Bronislava Kerbelytė ir Klimas Viščinis; 1973), Mato Slančiausko palikimą: „Šiaurės Lietuvos pasakos“ (1974), „Šiaurės Lietuvos sakmės ir anekdotai“ (abi knygos parengė Norbertas Vėlius ir Ada Seselskytė; 1975), savitą rinkinį „Lietuvių rašytojų surinktos pasakos ir sakmės“ (parengė B. Kerbelytė; 1981), „Nepriklausomybės kovų dainos“ (parengė Vita Ivanauskaitė ir Jūratė Gudaitė; 1998) ir t. t.

Kita glaudžiai susijusi su leidiniais, bet daug platesnė veikla – jų sudarymas ir parengimas. Prie kokių tik tautosakinių knygų Kostas vienas ar su kitais neplūšo iš peties, siekdamas nudžiuginti įvairius skaitytojus: moksleivius ir mokytojus, studentus ir mokslininkus, visus dvasinei kultūrai neabejingus žmones. Prieš akis iškyla tautosakai artimo Antano Vienažindžio poezijos knyga „Kaipgi gražus gražus“ (1978), „Biržų krašto tautosaka“ (1982), kurią užrašė Julius Janonis ir Marija Janonienė, moksleiviams skirti leidiniai: „Lietuvių tautosakos chrestomatija“ (1984), talentingiausių pasakotojų tekstų rinkinys „Stebuklingas žodis: Lietuvių liaudies pasakos“ (1985), paties Kosto, vieno ar su pagalbininku, užrašytų dainų rinktinė „Aušta aušrelė: Lietuvių liaudies dainos“ (1989). Talkino jis ir uoliajam tautosakos rinkėjui J. Dovydaičiui: kaip redaktorius padėjo išleisti „Lietuvių liaudies pasakas su dainuojamaisiais intarpais“ (1987, 1997) ir parengė paskutinį taip pat pavadintą pasakų rinkinį (2000). Kartu su Kostu ėmėmės atgaivinti „Tautosakos darbus“. Bendrai rengti, jo ir redaguoti pirmieji tomai (1–3, 5 t., 1992–1994, 1996), jis – ir visų tolesnių tomų redaktorių kolegijos narys.

Kosto pastangų prireikė ir rengiant žymiųjų lietuvių veikėjų tautosakos rinkinius, kaip antai Simono Daukanto „Žemaičių tautosaka, t. 2: Pasakos, patarlės, mįslės“ (1984), Viliaus Kalvaičio „Prūsijos lietuvių dainos“ (1998), Antano Baranausko pasakos „Vėtros sūnus“ (1999).

Ilgiausiai užtruko „Jono Basanavičiaus tautosakos bibliotekos“ rengimas spaudai. Pats sunkiausias darbas – sudaryti ir redaguoti gausią J. Basanavičiaus sukauptą medžiagą – kliuvo Kostui. Susidurta su įvairiomis tekstologinėmis problemomis.

Viena – tekstai sekti tarmiškai, o užrašytojai, dažnai kitos tarmės atstovai, pažymėjo kalbines ypatybes netiksliai. Kita – skelbiant medžiagą XX a. pradžioje, daryti įvairūs, ne visada pagrįsti taisymai, o patikrinti neįmanoma, nes pirminiai tekstai dingę. Mažesnių sandaros sunkumų buvo rengiant pirmuosius septynis „Bibliotekos“ tomas: stengtasi tekstus dėlioti taip, kaip juos sudėstė pats Basanavičius. Šitaip parengta „Lietuviškos pasakos įvairios“ (1–4 kn., 1993–1998), „Lietuviškos pasakos“ (1–2 kn., 2001–2003), „Iš gyvenimo vėlių bei velnių“ (1998). Didesnių uždavinių kilo, kai reikėjo knygas papildyti nauja medžiaga ar viską sudaryti iš rankraščių bei smulkių publikacijų. Iš esmės papildytos „Ožkabalių dainų“ abi knygos (1998), nes jose pateikiamos ir melodijos. Iš įvairių skelbtų ir neskelbtų tekstų sudarytas vienuoliktas tomas: „Įvairi tautosaka iš rinkinių“ (2002). O du tomai – aštuntas ir dvyliktas – sudaryti iš tautosakos, kuri iki šiol buvo rankraščių pavidalu. Tai – „Ožkabalių pasakos ir sakmės“ (surinko Vincas Basanavičius; 2001) ir „Juodoji knyga“ (surinko Jonas Basanavičius; 2004). Paskutiniai trys tomai (2003–2004) skirti J. Basanavičiaus darbams apie tautosaką. Pridurta ir ištraukų iš laišku, užrašų knygučių, kur rašoma apie tautosaką. Kosto troškimas baigti šį darbą išsipildė. Dabar Jono Basanavičiaus tautosakinis palikimas yra visiems prieinamas.

Šalia didžiulių publikacijų Kostas ištaikydavo laiko ir mažesnėms, bet vis tiek labai įdomioms. Pavyzdžiui, 1995 m. buvo parengtas rinkinys „Dėkui, močiute“. Jame sudėtos jo motinos dainos ir smulkioji tautosaka. Tokio širdžiai artimo ir brangaus tautosakos darbo Lietuvoje lyg ir niekas daugiau nėra pateikęs. Parengė Kostas ir dainininkės Elenos Skuodienės autobiografinę knygą „Kai vėluoja laimė“ (2002), patraukiančią nuoširdžiais atsivėrimais. O štai jau šįmet pasirodė Kosto kartu su Jonu Jurevičiumi parengtas rinkinys iš zanavykų tautosakos: „Lietuviškos dainos: Surinko Naumiesčio pavieta, Suvalkų gubernijoje Pranas Užupis 1867–1889“. Tikėtina, kad dar daug netikėtų ir malonių dovanų pateiks Kostas ir ateityje.

Greta labai ryškios tautosakinės tekstologinės veiklos jo mokslinėje biografijoje svarbi vieta tenka ir lietuvių liaudies dainų kalbinės stilistikos tyrimams. Pagrindinis šios srities veikalas yra „Lietuvių dainų kalbinės-stilistinės ypatybės“, paskelbtas leidinyje „Literatūra ir kalba“ (1971). Apie lietuvių liaudies dainų kalbinę raišką ir stilistines priemones buvo rašyta ir kitų, bet Kostas Aleksynas pabandė į tai pažvelgti atsirėmęs į svarbiuosius kalbos lygmenis: fonetinį, morfologinį, leksinį ir sintaksinį. Šitaip nagrinėdamas, jis išryškina ir tokius sisteminius dalykus, į kuriuos gana padrikai žvelgiant nekreipiama dėmesio. Pavyzdžiui, apie deminutyvus lietuvių dainose daug rašyta, bet nepažvelgta į juos kaip į priesagų reiškinį, o juo labiau nemėginta greta išskleisti kito formanto – priešdėlių kalbinio stilistinio vaidmens. Panašiai tiriamos ir sintaksinės dainų ypatybės. Antai kruopščiai ir įžvalgiai aptariamoms samplaikoms (tautologija, kartojimai, dvejbės). Šis nuodugnus daugelio dainų kalbinių-stilistinių ypatybių gvildenimas patraukia besidominčiuosius lietuvių dainų kalbine raiška, tebėra pagrindas norintiems geriau suvokti dainų stilistiką.

Daug kitų darbų Kostas yra nuveikęs per tuos nugalėjusius dešimtmečius. Visų jų čia nesuminėsi. Pagaliau ne visi vienodai visiems įdomūs. Yra dalykų, kurie parodo

ir kitokius Kosto pomėgius, pavyzdžiui, kolekcionavimo aistrą. Anksčiau jis išgarsėjo pasaulyje kaip meninių vokų kolekcininkas. Arba vėl – Kostas išsiskiria gebėjimu pastebėti spaudos klaidas. Ir kokių tik įdomybių nėra aptikęs šioje srityje!

Kostas visada buvo ir yra mėgstamas bendradarbių. Gal ypač dėl to, kad jo neveikė pareigos: ar buvo Dainyno, ar Archyvo skyriaus vadovas, jis niekada neišponėjo. Liko nuoširdus, draugiškas ir pareigingas. Tad draugiškumu tryško ir septyniasdešimtojo jubiliejaus proga jam pagiedota giesmė. Džiugu buvo Kostą matyti brangių artimųjų – mielos žmonos Gražinos ir dukros Dalios – ir bendradarbių apsuptą, laimingai besišypsantį.

Linkime, Kostai, sveikatos, džiaugsmo ir kūrybinės sėkmės per ateinančius dešimtmečius!